

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1985 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1986

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1985

VILNIUS

1986

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1985

VILNIUS

1986

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ
ИСТОРИИ ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1985

ВИЛЬНИУС «МОКСЛАС» 1986

Redakcinė kolegija:

Bronius VAITKEVIČIUS (vyr. redaktorius), Alfonsas EIDINTAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Rita STRAZDŪNAITE (sekretorė), Tamara TARŠILOVA, Adolfas TAUTAVIČIUS, Irena VALIKONYTE, Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Li237 Lietuvos istorijos metraštis. 1985 metai = Ежегодник истории Литвы. Год 1985/LTSR MA, Istorijos inst., LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Redkol.: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.—V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1986. 183 p.: iliustr. Lygiagr. antr. taip pat angl., vok. Str. santr. rus.

LTSR MA istorijos inst. leid. 1985 m. bibliogr. / R. Strazdūnaitė, p. 147—149.— Bibliogr. str. gale ir išnašose.

Knygoje spausdinami pranešimai ir straipsniai apie Šiaulių žemę karo su Ordinu metu (1236 m.), Birutės kalną ir gyvenvietę Palangoje, ekonominę ir socialinę Klaipėdos krašto padėtį 1923—1939 m., Šiaulių prekybos institutą ir jo veiklą 1939—1944 m., Lietuvos liaudį Tarybų Sąjungos tautų kovoje su hitleriniu fašizmu Didžiojo Tėvynės karo metais. Yra žinių apie majoratinius dvarus (XIX a.—XX a. pradžia) ir kt.

L 0505040000—234 Z—86
M854(08)—86

BBK 63.3(2L)
9(TL)

LIETUVOS LIAUDIS TARYBŲ SAJUNGOS TAUTŲ KOVOJE SU HITLERINIŲ FAŠIZMU DIDŽIOJO TĒVYNĒS KARO METAIS *

BRONIUS VAITKEVICIUS

Didžiojo Tarybų Sąjungos Tėvynės karo problematika gana plačiai atsispindėjo lietuvių tarybinėje istoriografijoje. Reikšmingus veikalus paskelbė Juozas Bulavas¹, Povilas Staras², Jonas Dobrovolskas³, Kazys Varašinskas⁴, Algirdas Rakūnas⁵, Kazimieras Rukšėnas⁶, kiti. Straipsnyje nekeliamas uždavinys — istoriografiškai įvertinti šiuos darbus, norima tik pasakyti, kad jie yra didelis istorijos mokslo laimėjimas. Istorikas, besidomintis karo istorija, be šių autorių veikalų apsieiti negali. Kai kurie jų tyrimų rezultatai ir siužetai panaudoti ir šiame straipsnyje.

Mūsų tema yra gana plati, daugiaplanė, ir, suprantama, išdėstyti ją straipsnyje galima tik bendrais bruožais, kaip įprasta sakyti, telegrafinio užrašo glaustumu. Pirmiausia pabrėžtinai problemos reikšmingumas. Jos mokslinę ir ideologinę svarbą nusako tai, kad ji padeda, pirma, konkrečiai ir įtikinamai išryškinti kovines lietuvių liaudies tradicijas, lietuvių tautos indėlį į pergalę ir kartu į Europos civilizacijos išsaugojimą; antra, demaskuoti monopolistinės buržuazijos išugdytą Vokietijos fašizmą, kurio valstybinė sistema rėmėsi neapykantos žmogui prisigerusia rasine teorija ir jos pagimdyta „ponų ir vergų“ praktika. Istorijos patyrimas liudija, kad fašizmas, kokiomis sąlygomis besireikštų, kokią formą jis beįgautų, koku nacionaliniu apdaru bevilkėtų, buvo ir yra tautų priešas, visuomenės pažangos stabdys.

Tarybų Lietuvos darbo žmonių dalyvavimas kovoje prieš hitlerinės Vokietijos agresiją yra tiesiogiai susijęs su 1940 metais, kai per darbininkų, kaimo varguomenės, liaudies inteligentijos kovą nugalėjo socialistinė re-

* Straipsnis parengtas pranešimo, kuris buvo perskaitytas respublikinėje mokslinėje konferencijoje, skirtoje tarybinės liaudies pergalės 1941—1945 m. Didžiajame Tėvynės kare 40-mečiui (V., 1985 m. balandžio 25 d.), pagrindu.

¹ Bulavas J. Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas: (1941—1944 m.). V., 1969.

² Staras P. Partizaninis judėjimas Lietuvoje Didžiojo Tėvynės karo metais. V., 1966.

³ Dobrovolskas J. Lietuviai kariai Didžiojo Tėvynės karo frontuose. V., 1967.

⁴ Varašinskas K. Karo sukuriuose. V., 1970.

⁵ Rakūnas A. Lietuvos liaudies kova prieš hitlerinę okupaciją. V., 1970.

⁶ Rukšėnas K. Į vergovę. V., 1966.

voliucija, buvo sukurta Lietuvos TSR ir respublika įstojo į Tarybų Sąjungą. Maža valstybė, buvusi žaislelis imperialistinių valstybių rankose, besiplėtojančio Antrojo pasaulinio karo sąlygomis įgijo galingą sąjungininką. Kita vertus, Tarybų valdžios atkūrimas Lietuvoje, kaip ir Latvijoje bei Estijoje, šių valstybių susivienijimas su TSRS respublikomis ne tik padidino 175 tūkst. km² Tarybų Sąjungos teritoriją bei pagausino 5950 tūkst. jos gyventojus, bet ir pagerino strategines Tarybų valstybės pozicijas, sustiprino jos gynybinę galią.

Didysis Tarybų Sąjungos Tėvynės karas buvo svarbiausia Antrojo pasaulinio karo dalis, ir nuo žmonijos istorijoje neregėtų grumtynių Rytų fronte baigties priklausė nacizmo sutriuškinimas ir pavergtų tarybinių bei kitų Europos tautų likimas.

Karas buvo dviejų klasinių požiūriu skirtingų visuomeninių-ekonominių sistemų — kapitalizmo ir socializmo — grumtynės. Todėl TSRS ir fašistinės Vokietijos karas buvo toks įnirtingas, bekompromisinis, nuožmus.

Socialistinės Tėvynės ginti stojo Tarybų Sąjungos liaudis, šalies tautos, visi darbo žmonės. Kurdami „žaibo karo“ su TSRS planus, fašistinės Vokietijos vadeivos didelės viltis dėjo į tai, kad jiems pavyks supjudyti Tarybų šalies tautas, nuteikti jas viena prieš kitą ir taip susilpninti TSRS galią. „Mūsų politika tautų, gyvenančių Rusijos platybėse atžvilgiu,— kalbėjo A. Hitleris,— turi būti bet kokio nesutarimo ir skilimo skatinimas“⁷. Šią idėją — suskaldyti tarybinę visuomenę pagal nacionalinius požymius — jie laikė svarbiu savo politinės strategijos elementu, padėsiančiu sutriuškinti „milžiną molinėmis kojomis“, koku jie laikė Tarybų Sąjungą. Šios nacistų užmačios gėdingai sužlugo. Mirtino pavojaus akivaizdoje TSRS tautos dar labiau sutelkė savo jėgas, kad galėtų atsispirti klasingam, stipriam priešui, besinaudojančiam beveik visos Europos ekonominiais ištekliais.

Istorinės sąlygos, kuriomis teko kovoti Tarybų Lietuvos liaudžiai, turėjo specifinių, skirtingų nuo kitų respublikų bruožų.

Lietuva gyveno perėjimo iš kapitalizmo į socializmą laikotarpį. Čia dar nebuvo likviduotos išnaudotojų klasės. Ekonomiškai stipri buvo buržuja. Dalis visuomenės buvo nusiteikusi nacionalistiškai. Buržuazija, karui prasidėjus, griebėsi ginklo prieš socialistinės revoliucijos laimėjimus. Ji sukūrė hitlerinę „penktąją koloną“, kuri užpildinėjo besitraukiančius raudonarmiečius, tarybinius aktyvistus, žudė juos.

Todėl liaudies kova su okupantais vokiečiais susipynė su kova prieš vietos išnaudotojus, nacionalistinę buržuaziją.

Skirtingai nuo daugelio Europos šalių patriotinių buržuazijos sluoksnių, supratusių hitlerinio fašizmo sukeltą mirtiną pavojų ir daugiau ar mažiau kovojusių su vokiečiais okupantais, lietuvių buržuazija juos ne tik sveikino, bet ir ėmė aktyviai remti, pasuko nacionalinės išdavystės keliu.

Tokią lietuvių buržuazijos poziciją nulėmė siauri klasiniai interesai, viltys, kad, hitlerinės Vokietijos padedama, ji atgaus prarastą ekonominį ir politinį viešpatavimą. Dar kartą pasitvirtino klasių kovos istorinė partitizmas, kurią išanalizavo ir apibendrino V. Leninas: „Istorinė tiesa yra to-

⁷ Cit. iš: Советский тыл в Великой Отечественной войне: Общие проблемы. М., 1974, kn. 1, с. 105.

čia, kad kiekvienoje gilioje revoliucijoje *taisyklė yra ilgas, atkaklus, žūt-būtinis* pasipriešinimas išnaudotojų. [...] Ir po pirmojo rimto pralaimėjimo nuverstieji išnaudotojai, kurie nelaukė, kad bus nuversti, tuo netikėjo, nė manyti to nemanė, su dešimterio pa energija, su pasitusia aistra, su šimterio pa padidėjusia neapykanta puola į kovą dėl susigrąžinimo atimto „rojaus“⁸. Tai akivaizdžiai patvirtina, be visa kito, vadinamosios Lietuvos laikinosios vyriausybės, kuri buvo paskelbta 1941 m. birželio 23 d. Kaune, priimtų dokumentų analizė. Per 43 egzistavimo dienas ji priėmė 100 dokumentų. Svarbiausieji iš jų skelbė gražiną buvusiams savininkams žemę, nacionalizuotas pramonės, prekybos ir viešojo maitinimo įmones, namus ir sklypus.

Tačiau hitlerinės Vokietijos grobikiškuose planuose nebuvo numatyta atkurti buržuazinį Lietuvos valstybingumą. Laikinoji vyriausybė buvo paleista, o Lietuva pavadinta generaline sritimi ir įjungta į vadinamąjį Ostlandą (Rytų kraštą), jai valdyti paskirta okupacinė civilinė administracija. 1941 m. liepos 28 d. savo pareigas Kaune ėmė eiti Lietuvos generalinis komisaras Adrianas fon Rentelnas. Prie civilinės administracijos buvo sudarytas vadinamasis generalinių tarėjų institutas, o kiek vėliau, 1942 m. liepos 7 d., paskelbtas „savivaldos“ įvedimas. Iš esmės lietuviškasis „valdžios“ aparatas — centrinis ir vietinis — buvo okupantų valios vykdytojas ir, suprantama, baisių nusikaltimų įrankis.

Hitlerinio fašizmo politiką diktavo vadinamosios „Rytų erdvės“ užkariavimo ir įsavinimo programa, kuri labiausiai atsispindėjo vadinamojo „Zaliojo aplanko“ instrukcijose ir direktyvose, datuotose 1941 m. gegužės 23 d. ir pasiūstose į visas, susijusias su Rytų ekonominio apiplėšimo politika, įstaigas, bei generaliniame plane „Ost“ (Rytai). „Ost“ planas, kurį parengė Imperijos vyriausioji saugumo valdyba ir Rytų ministerija, turėjo paruošti sąlygas kolonizacijai. Savo cinišku žiaurumu ir nežmoniškumu šie dokumentai patys gėdingiausi tautų istorijoje. Generaliniame plane „Ost“ buvo numatyta per 20–30 metų iš 45 mln. Lenkijos ir TSRS vakarinių rajonų gyventojų 31 mln. iškelti (80–85% lenkų, 65% Vakarų Ukrainos, 75% baltarusių, žymią Estijos, Latvijos, Lietuvos gyventojų dalį), kitus — suvokietinti, o „išvalytoje“ teritorijoje apgyvendinti vokiečių kolonistus ir ne tik juos. Apie Lietuvos gyventojus rasiniu požiūriu, kaip liudija dokumentai, hitlerinės Vokietijos vadeivos buvo gana prastos nuomonės. Tokia nuomonė, suprantama, rėmėsi ne kokiais nors antropologiniais ar etniniais samprotavimais, o politiniais — artimais ar tolimais — tikslais. „Blogesni reikalai su Lietuva. Čia mes mažiausiai galime tikėtis suvokietinti gyventojus“⁹, — rašė 1942 m. balandžio 12 d. generalinio plano „Ost“ vadovas H. Himleris. Lietuvos gyventojų buvo numatyta gana daug išstremti.

Kolonizacijos kėslus rodė ir tai, kad visi turtai, tarp jų ir žemė, buvo paskelbta Reicho nuosavybe ir palikta kaip rezervas kolonistams. Okupan-

⁸ Leninas V. I. Raštai. V., 1954, t. 28, p. 228.

⁹ Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма: Исторические очерки. Документы и материалы. Т. 2. Агрессия против СССР: Падение «третьей империи». 1941—1945 гг. М., 1973, с. 39.

tai pasigrobė viską, niekuo nesidalydami su vietos buržuazija. Žemės savininkai, taigi ir buožės, iš esmės tapo arendatoriais.

Tik po dvejų metų, 1943 m. gegužės 14 d., siekiant užmaskuoti kolonizacinius planus ir paskatinti dar uoliau tarnauti okupantams, 50-čiai ūkininkų Kaune buvo išduoti žemės nuosavybės dokumentai. Tačiau ši vadinamoji žemės nuosavybės „denacionalizacija“ nereiškė, kad iš principo pakito okupantų politika. Anaipol. Kolonizuoti Lietuvą imta nuo pat okupacijos pradžios. Kolonizacija buvo įgyvendinama dviem būdais:

a) perimant buvusius tarybinius ūkius ir MTS su gyvuoju bei negyvuju inventoriumi ir perduodant juos Rytų krašto žemių ūkinio naudojimo bendrovei (*Landbewirtschaftungsgesellschaft m. b. H. Ostland*), įsteigta 1942 m. sausio 16 d. Jos žinion perėjo 213 240 ha žemės. Ši žemė arba stambūs ūkiai turėjo būti perduoti aukštiesiems režimo pareigūnams. Ne-laukiant karo pabaigos, vokiečių kolonistams Lietuvoje, iš jų apie 12 karo invalidų buvo perduota apie 50 stambių ūkių;

b) grąžinant vokiečių repatriantus, kurie 1941 m. buvo persikėlę į Vokietiją; iš viso persikėlė apie 50 tūkst. žmonių. Šiam kolonistų srautui vadovavo Kaune įsteigtas Kolonizacijos štabas (*Ansiedlungsstab*). Esami dokumentai leidžia tiksliai nustatyti šių kolonistų skaičių. Kaip byloja Lietuvos generalinio komisariato Politikos skyriaus pranešimas, iki 1943 m. rugsėjo 10 d. Lietuvoje įsikūrė 5650 vokiečių šeimų, iš jų 3800 valstiečių ir 1850 miestiečių šeimų (28 tūkst. žmonių). Buvo laukiama atvykstant dar 710 (iš jų 130 valstiečių ir 580 miestiečių) šeimų. Kolonizacija buvo vykdoma Vilkaviškio, Marijampolės (Kapsuko), Šakių apskrityse, vadinamojo kolonizacinio tilto vakarinėje dalyje — Tauragės, Raseinių, Šiaulių apskrityse — ir kolonizacinio tilto rytinėje dalyje — Panevėžio, Kėdainių, Kauno, Biržų apskrityse. Šių apskričių teritorija, sakoma minėtame dokumente, buvo „geriausios žemės zona“ ir „gera susisiekimo požūriu“¹⁰. Prieš karą vokiečių kilmės valstiečiai Lietuvoje valdė vidutiniškai 5—8 ha ūkius, o okupuotame krašte jiems buvo paskirta 20—30 ha ūkiai. Kariuomenės ir SS veteranai turėjo teisę gauti po 80, 100 ir 150 ha žemės. Kolonistai buvo atleisti nuo mokesčių, jų vaikams įsteigtos atskiros mokyklos, internatai. Vokiečių miestiečių šeimos gavo pramonės ir prekybos įmones, namus. Jos buvo apgyvendintos keturiuose didesniuose kolonizacinės srities miestuose: Kaune, Marijampolėje, Šiauliuose, Panevėžyje. Šiuose miestuose buvo planuojama sudaryti „vokiečių kvartalus“.

Ekonominio krašto apiplėšimo, darbo jėgos beribio išnaudojimo, gyvenamosios erdvės (*Lebensraum*) vokiečiams rengimo politiką lydėjo gyventojų naikinimas. Žmonių naikinimo priemonės buvo gana įvairios. Jų visuma ir sudarė fašistinio teroro sistemą, kuri buvo nukreipta ir prieš taikius gyventojus, ir prieš karo belaisvius.

Fašistinių okupantų savavaliavimo ir vietos gyventojų beteisiškumo sąlygomis praktiškai tapo beveik neįmanoma tiksliai nustatyti teroro aukų skaičių. Apie kanibališką genocido politiką liudija šie esami duomenys: Lietuvoje buvo nužudyta apie 700 tūkst. žmonių¹¹, iš jų 370 tūkst. vietos

¹⁰ Latvijos TSR CVIA, f. 9—70, ap. 3, b. 14, l. 17.

¹¹ Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare. V., 1975, p. 50.

gyventojų, 230 tūkst. karo belaisvių ir 100 tūkst. iš kitur (TSRS respublikų ir užsienio šalių) atvežtų civilių gyventojų¹². Apie 60 tūkst. žmonių buvo išvežta per okupaciją darbams į Vokietiją. Tik nedaugelis iš jų sugrižo.

Tačiau Lietuvos liaudis nepalūžo. Čia, kaip ir kitur, neįsigaliojo senasis geležies ir kraujo kodeksas. Hitlerininkams nepavyko priversti ją būti klusnia, ramiai žiūrėti į fašistų piktadarybes. Ji kilo į išsivadavimo karą.

Lietuvos liaudies kova su hitlerinės Vokietijos agresija reiškėsi trimis pagrindinėmis formomis:

1. Kova fronte, dalyvavimu Raudonosios Armijos gretose tiek gynybiuose, tiek puolamuosiuose mūšiuose, kurie baigėsi prieš sutriuškinimu (partinio ir tarybinio aktyvo būriai, Raudonosios Armijos 29-asis lietuviškasis teritorinis korpusas, 16-oji lietuviškoji šaulių divizija, lietuviai kariai kituose Raudonosios Armijos junginiuose);

2. Kova prieš užnugaryje (partizaninis judėjimas, antifrašistinis pagrindis, okupantų ekonominių, politinių ir karinių priemonių sabotžas);

3. Užnugario darbo žmonių, pasitraukusių į TSRS gilumą, ir 1944—1945 m. išvadautos Tarybų Lietuvos gyventojų parama frontui.

Liaudies kovos su hitleriniais grobikais organizatorė buvo Lietuvos Komunistų partija: 1940 m. spalio 8 d. ji įstojo į VKP(b) gretas ir vadovavosi VKP(b) CK direktyvomis. LKP buvo vienintelė politinė partija, kuri nuosekliai ėmė vykdyti šventą pareigą — telkti tikrai patriotines tautos jėgas kovai už socializmą, laisvę — ir pati žengė pirmosiose šios kovos gretose.

Karas — ypatinga visuomenės būklė, staigus istorijos posūkis, išryškinantis — tiesiogiai ir iki galo — įvairių visuomenės klasių pozicijas. Ir kas gi išryškėjo tomis sąlygomis?

Pirma, tai, kad komunistai, kuriuos buržuazijos ir dešinėsios socialdemokratijos ideologai ilgus metus kaltino, esą jie neturį patriotinių jausmų, yra tikrieji savo gimtojo krašto patriotai. Organizuodami kovą su okupantais, jie panaudojo naujomis sąlygomis gyvas kovos su fašizmu tradicijas ir kovos prieš hitlerinės Vokietijos agresijos pavojų prieškariniais metais patyrimą.

Antra, tai, kad Lietuvoje neatsirado kitos politinės organizacijos (turint galvoje ir buvusias buržuazines bei smulkiaburžuazines partijas), kuri būtų pakvietusi aktyviai priešintis istoriniam lietuvių tautos priešui — vokiečiams militaristams, kryžiuočių ir kaizerio kareivių palikuonims.

Frontas — svarbiausia karo arena. Čia vyko milžiniškos milijoninių kariuomenių grumtynės, įnirtingi mūšiai, lėmę socialistinės Tėvynės likimą. Jau pirmomis karo dienomis į sunkius gynybinius mūšius prieš gausnę hitlerinę kariuomenę įsijungė partinis-tarybinis aktyvas ir Raudonosios Armijos lietuviškieji junginiai. Aktyvistai jungėsi į būrius, ginklavosi, sąveikaudami su Raudonosios Armijos daliniais, arba savarankiškai narsiai gynė respublikos miestus ir miestelius, naikino prieš diversantus, ginkluotus buržuazinius nacionalistus. Tokių būrių, P. Štaro duomeni-

¹² Ten pat, p. 55.

mis, buvo sudaryta 37, juose susitelkė apie 10 tūkst. žmonių¹³. Kova traukimosi sąlygomis buvo nelengva. Tai atsispindi J. Macevičiaus, kuris kovėsi prie Obelių miestelio, atsiminimuose¹⁴. Būta ir nesugaudymo, ir chaoso, ir beprasmių aukų. Tai lėmė „nelaukta įvykių eiga“¹⁵, — pažymima LKP(b) CK ataskaitoje. Susirėmimuose, verždamiesi iš apsupties, pakliuvę į klasinio priešo rankas, žuvo apie 5 tūkst. žmonių. Į šalies gilumą pavyko pasitraukti daugiau kaip 21 tūkst. žmonių¹⁶.

Į gynybinius mūšius jau pirmą karo dieną įsijungė Raudonosios Armijos 29-asis teritorinis korpusas, sudarytas Lietuvos liaudies kariuomenės pagrindu. Jis įėjo į Raudonosios Armijos 11-osios armijos sudėtį. Korpuso junginiai buvo vasaros stovyklose (179-oji divizija — Pabradėje, 184-oji divizija — Varėnoje, o Vilniaus pėstininkų mokykla — Svenčionėliuose).

Patriotiškai nusiteikę kariai kovėsi drąsiai ir pasiaukojamai. Iš Varėnos besitraukiančią su mūšiais 184-ąją diviziją birželio 23 d. priešas apsupo Valkininkų rajone. 5 val. apsupti kariai kovėsi. „... Korpusas gynėsi atkakliai“¹⁷, — paliudijo vokiečių kariuomenės tankų 3-iosios grupės vadas H. Hotas. Daug karių žuvo, kiti pateko į nelaisvę. Organizuotai traukėsi Polocko kryptimi kaudamasi su priešu kita, 179-oji divizija. Glubokojė—Idrica (Kalinino sr.) — Velikije Lukai — pagrindinės junginio, patyrusio didelius nuostolius, mūšių vietos. Karių iš Lietuvos mažėjo; divizija, papildoma žmonėmis iš užnugario, prarado nacionalinį pobūdį. 1941 m. rugpjūčio pabaigoje korpuso štabas buvo išformuotas. Lietuviškojo korpuso mūšiai buvo nesėkmingi, kaip nesėkmingi jie buvo ir visai Raudonajai Armijai. Korpusas patyrė ir didelių nekovinių nuostolių.

Ryškų puslapyje į karo istoriją įrašė Lietuvos vyrai, dalyvavę šalies sostinės Maskvos gynimo mūšiuose. Vieni iš jų kovėsi 43-iojoje latvių gvardijos divizijoje Naro Fominsko rajone, kiti — specialiuose žvalgų būriuose prieš užnugaryje Pamaskvyje. Daugelis jų krito mūšiuose didvyrių mirtimi¹⁸.

Lietuvos liaudies karines tradicijas labiausiai praturtino fronto mūšiuose nacionalinė Raudonosios Armijos formuotė — 16-oji lietuviškoji šaulių divizija. Jos įsteigimo iniciatoriai — LKP(b) CK ir Lietuvos TSR LKT, o nutarimą ją įsteigti 1941 m. gruodžio 18 d. priėmė Valstybės gynimo komitetas.

Divizija gimė pačiomis sunkiausiomis Tėvynės karo dienomis, kai Tarybų šaliai iškilo mirtinas pavojus, kai priešui pavyko užgrobti teritoriją, kurioje gyveno 40% visų gyventojų. Šis faktas akivaizdžiai liudija gilų Lietuvos darbo žmonių internacionalinės pareigos supratimą. Lietuviškojoje divizijoje tūkstančiai žmonių išėjo kovinio užsigrūdinimo mokyklą, perprato sudėtingą karo techniką, išaugo nemažai talentingų vadų ir politinių darbuotojų, be galo ištikimų socializmo idėjoms žmonių.

¹³ Staras P. Min. veik., p. 44, 45.

¹⁴ Lietuvių liaudis Didžiajame Tėvynės kare (1941—1945): Dokumentų ir medžiagos rinkinys. V., 1982, p. 28—32.

¹⁵ Ten pat, p. 25.

¹⁶ Varašinskas K. Min. veik., p. 168.

¹⁷ Гот Г. Танковые операции. М., 1961, с. 66.

¹⁸ Zr.: Likas A. Jie gynė Maskvą. V., 1967, p. 152—160; Bakutis L. Per liepsnojančią žemę. V., 1961, p. 66—106.

Divizija buvo pagrindinė karinė-organizacinė forma, per kurią lietuviai darbo žmonės telkėsi į bendras kovos prieš fašistinės Vokietijos agresiją gretas. 1942 m. gegužės 22 d. divizijoje buvo 12 398 kariai.

Raudonoji Armija savo sudėtimi buvo internacionalinė, kiekvienas junginys vienijo įvairių tautybių žmones. Šalia rusų karių, sudariusių armijos branduolį, petys į petį kovėsi visų TSRS tautybių piliečiai. Karius siejo dvasiniai saitai, tikslų, valios ir veiksmų vienovė, ištikimybė tarybinio patriotizmo ir proletarinio internacionalizmo idėjoms.

Internationalinė buvo ir Lietuviškoji divizija, tačiau lietuvių karių, palyginti su kitų tautybių kariais, buvo daugiausia. Divizijoje vidutiniškai 1943 m. buvo 36,5% lietuvių, 33,6% rusų, 23,2% žydų, likusieji — kitų tautybių kariai¹⁹.

1944 m., vaduojant Tarybų Lietuvą, į diviziją ėmė įsilieti respublikos gyventojų (iki 1944 m. gruodžio mėn.—6 tūkst., o iki karo pabaigos—13 tūkst.). Dėl to padaugėjo divizijoje lietuvių karių. 1945 m. balandžio 27 d. duomenimis, jie sudarė 68,4% junginio karių²⁰.

Divizija įsijungė į mūšius 1943 m. vasario 24 d. TSRS—Vokietijos fronto centrinėje dalyje, Oriolo rajone, 48-osios armijos sudėtyje. Ji atakavo priešo pozicijas, norėdama užimti Nagorno kaimą, ir vasario 25—26 d. Kiek vėliau, kovo 6 d., persidislokavusi ji ėmė pulti Nikitovkos kaimo kryptimi. Tačiau diviziją lydėjo nesėkmė. Ji patyrė didelių nuostolių ir kovo 22 d. buvo išvesta į 48-osios armijos 2-ąją ešeloną. Nesėkmių priežastys buvo daugialypės. Svarbiausia iš jų, kaip pažymėta istoriografijoje²¹, buvo ta, kad priešui pavyko pritraukti naujų jėgų ir sustabdyti viso Briansko fronto (13-osios ir 48-osios armijos) puolimą. Ir Lietuviškajai divizijai, ir kitiems junginiams fašistinės kariuomenės pasipriešinimo palaužti nepavyko. Šiame kontekste pabrėžtinas kitas dalykas, Ištvermė, drąsa, atkaklumas, kurį parodė divizijos kariai ir karininkai, buvo iš tiesų nepaprasti, o kautis teko labai sunkiomis ir gamtinėmis, ir kovos sąlygomis.

Lietuviškoji divizija, vadovaujama gen. mjr. V. Karvelio, 1943 m. birželio 5 d. vėl susitelkė fronte Kursko rajone, 48-osios armijos pirmajame ešlone. Raudonosios Armijos vyriausioji vadovybė, suvokusi priešo sumanymą (suduoti smūgį iš Oriolo ir Belgorodo rajonų Kursko kryptimi, kur susidarė savotiškas lankas, įėjęs į karo istoriją Kursko lanko vardu, ir tuo baigtį karą), nutarė pereiti į iš anksto suplanuotą gynybą, aktyviai ginantis nusilpninti priešą ir paskui pradėti pulti.

Fašistinės Vokietijos kariuomenė perėjo į puolimą liepos 5 d. vienu metu dviem kryptimis — Oriolas—Kurskas ir Belgorodas—Kurskas. Prasidejo vienas iš didžiausių karo mūšių — Kursko kautynės, trukusios 50 dienų. Pagrindinį smūgį atlaikė 13-oji armija ir užėmusios gynybą flanguose 48-oji ir 70-oji armija.

Būdama ištikima socialistinei Tėvynei, narsiai ir didvyriškai kovėsi Lietuviškoji divizija, gynusi 13-osios ir 48-osios armijos sandūrą. Liepos

¹⁹ TSRS gynybos ministerijos archyvas (toliau — GMA), f. 1079, ap. 1, b. 3, l. 39, 40.

²⁰ Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare, p. 208.

²¹ Ten pat, p. 140.

5 ir 6 d. divizijos pulkai atmušė 383-iosios ir 38-osios fašistų kariuomenės pėstininkų divizijų, remiamų tankų ir aviacijos, atakas.

Per šias dvi junginio gynybinių mūšių dienas buvo nukauta 2500 kareivių ir karininkų, sunaikinti 5 tankai, 12 lėktuvų, daugiau kaip 20 pritrūkusių ir kulkosvaidžių²².

Siuose mūšiuose karys ryšininkas V. Jacenevičius amžiams įėjo į karo istoriją. Sužeistas patekęs į priešo rankas, jis laikėsi didvyriškai, neišdavė karinės paslapties (hitlerininkai reikalavo žinių apie gynybos sistemą) ir buvo žiauriai nukankintas (Semidvorikų kaime)²³. Po mirties, 1944 m. birželio 4 d., TSRS AT Prezidiumo įsaku jam buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

Gindamasi ir išsekinusi priešų kariuomenę, Tarybinė Armija perėjo į puolimą. Nuo liepos 23 d. iki rugpjūčio 12 d. šiame puolime dalyvavo ir Lietuviškoji divizija. Per šį laiką ji nužygiavo 120 km, išvadavo daugiau kaip 60 gyvenviečių, nukovė daugiau kaip 10 tūkst. priešų kareivių ir karininkų, išvedė iš rikiuotės daug karo technikos.

1943 m. rugsėjo 27 d. divizija iš Tulos apylinkių, kur ji kiek pailsėjo, buvo perkelta į Velikije Lukų rajoną ir įjungta į 4-ąją smogiamąją armiją. Spalio ir lapkričio mėn. divizija dalyvavo puolamuosiuose ir gynybiniuose mūšiuose Nevelio ir Gorodoko rajonuose, 1944 m. birželio—liepos mėn. vadavo Baltarusiją.

1944 m. liepos mėn. tarybinė kariuomenė pradėjo vaduoti Lietuvos TSR teritoriją. Pirmojo Pabaltijo fronto sudėtyje respubliką vadavo ir Lietuviškoji divizija. 1944 m. rugpjūčio 2 d., susitelkusi prie Šiaulių, ji dalyvavo Šiaulių gynyboje, atlaikė pragarišką priešų spaudimą — ir tankų, ir aviacijos, ir pėstininkų atakas, kartu su kitais junginiais garbingai apgynė miestą. Šiuose mūšiuose Danutė Markauskienė savo kulkosvaidžiu padėjo atremti 13 priešų atakų ir pelnė trečiąjį Slovės ordiną.

1944 m. spalio 5 d. divizija pradėjo mūšius už Žemaitijos išvadavimą. Pralaužusios stiprią priešų gynybą, junginio dalys kaudamosi nužygiavo 187 km ir nubloškė hitlerinę kariuomenę už Nemuno (Nemunas buvo pasiektas spalio 20 d. prie Nausėdų kaimo). Buvo nukauta 5630 priešų kareivių ir karininkų, sunaikinta daug karo technikos, iš jos 48 tankai. Divizija išvadavo 419 gyvenviečių. Mūšiuose ypač pasižymėjo artileristai.

Už nuopelnus, vaduojant Žemaitiją, 1944 m. spalio 31 d. divizija buvo apdovanota Raudonosios vėliavos ordinu, o už dalyvavimą 1945 m. sausio 27—28 d. Klaipėdos miesto ir uosto išvadavimo mūšiuose jai buvo suteiktas Klaipėdos vardas.

Baigiamieji divizijos mūšiai vyko Kurše, likviduojant apsuptą didelę — 33 divizijų — priešų grupuotę. 1945 m. liepos 13 d. divizija, vadovaujama plk. V. Motiekos, išžygiavo į Vilnių.

1945 m. rugpjūčio 15 d. buvo suvesti divizijos kovos rezultatai per visus karo metus. 16-oji lietuviškoji Raudonosios vėliavos ordino Klaipėdos šaulių divizija kaudamosi nužygiavo 386 km, išvadavo 648 gyvenvietes, iš jų 11 rajonų centrų ir miestų, nukovė ir sužeidė per 34 110 ir

²² GMA, f. 1079, ap. 1, b. 3, l. 9.

²³ Ten pat, b. 4, l. 56.

paėmė į nelaisvę 355 priešo kareivius ir karininkus, sunaikino daug technikos (108 tankus, 8 savaeigius pabūklus, 50 šarvuočių, 152 automašinas, 138 artilerijos pabūklus, 769 kulkosvaidžius, 111 minosvaidžių)²⁴.

13 764 jos kariai buvo apdovanoti TSRS ordinais ir medaliais, 12 iš jų suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

Lietuviai kariai dalyvavo ir kituose frontuose. Jie kovėsi Rytų Prūsijoje (apie 5 tūkst. žmonių), vadavo Lenkiją, Čekoslovakiją, Vengriją, Austriją, ėmė Berlyną. Berlyno operacijoje dalyvavo apie 8 tūkst., o iš viso, J. Dobrovolsko duomenimis, baigiamuosiuose karo mūšiuose, taip pat mūšiuose prieš Japoniją, be Lietuviškosios divizijos, dalyvavo dar apie 16 tūkst. lietuvių karių²⁵.

Okupuotos Lietuvos darbo žmonių kova organiškai įsiliejo į bendrą tarybinės liaudies kovos su hitlerinės Vokietijos agresija srautą, buvo jo sudedamoji dalis. Ši kova vyko trimis pagrindinėmis formomis: ginkluotu partizaniniu sąjūdžiu, pagrindininkų veikla, okupantų ekonominių, politinių ir karinių priemonių žlugdymu (sabotažu). LKP, vadovaudamasi marksizmo-leninizmo idėjomis apie ginkluotą partizanų veikimą, atliko didelį organizacinį politinį darbą be galo sunkiomis ir sudėtingomis karo sąlygomis ir pasiekė, kad organizaciniu požiūriu susivienijusių kovotojų — partizanų judėjimas kilo pačioje okupacijos pradžioje. Veikiama Raudonosios Armijos laimėjimų fronte, didvyriška partizaninė kova laipsniškai plėtėsi, stiprėjo. Ji buvo politiškai kryptinga, idėjiškai vieninga, valdoma, centralizuota. Organizuoto partizaninio judėjimo pradžią padarė TSRS MT ir VKP(b) CK 1941 m. birželio 29 d. direktyva pafrontės sričių partinėms ir tarybinėms organizacijoms: buvo išskeltas uždavinys — steigti partizanų būrius ir diversines grupes, visur plėtoti partizaninį karą.

Tačiau, kad būtų galima kariauti išsivadavimo karą prieš apsupties sąlygomis, reikėjo įsteigti nelegalias partines organizacijas. Šį įsakymų reikalavimą atspindėjo VKP(b) CK 1941 m. liepos 18 d. nutarimo apie kovos organizavimą vokiečių kariuomenės užnugaryje žodžiai: „Išplėtoti užgroboje teritorijoje mūsų bolševikinių pagrindinių organizacijų tinklą, kad jos vadovautų visiems veiksams prieš fašistinius okupantus“²⁶.

Partija, apibrėždama partizaninio judėjimo organizavimo uždavinius, nusakė ir jo vietą bei vaidmenį liaudies kovoje prieš agresorių. Partizanų veiksmai turi būti pajungti, susieti su svarbiausia kovos forma²⁷. Tokia forma buvo Raudonosios Armijos kovos veiksmai fronte. Todėl VKP(b) CK reikalavo taip organizuotis, kad patriotinė kova užnugaryje „virštų tiesiogine, plačia ir herojiška parama Raudonajai Armijai, besikaunančiai su vokiškuoju fašizmu“²⁸.

Kiekviena idėja, teisingas ir būtinas šūkis liks negyva raide, jei nebus paremti konkrečiais darbais. Pagrindines organizacijas kurti, partizaninį judėjimą organizuoti ėmėsi komunistai. Iš pradžių čia aktyviai reikėsi

²⁴ Lietuvos liaudies Didžiąjame Tėvynės kare (1941—1945), p. 390, 391.

²⁵ Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare, p. 221.

²⁶ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: 1941—1954. М., 1971, т. 6, с. 23.

²⁷ Leninas V. Pilnas raštų rinkinys. V., 1980, t. 14, p. 9.

²⁸ Cit. iš: История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941—1945. В 6-и т. М., 1961, т. 2, с. 121.

nespėję pasitraukti į šalies gilumą ir išlikę gyvi partijos nariai ir komjaunuoliai, taip pat žmonės, atvykę iš Didžiosios žemės (1941.VI.1 LKP(b) gretose buvo 4625, evakavosi 2553, liko okupacijoje 2072 komunistai; iš 14 tūkst. komjaunuolių į šalies gilumą pasitraukė tik 2200 žmonių)²⁹. Jau 1941 m. liepos—rugpjūčio mėn. LKP CK pasiuntė į okupuotą Lietuvą 6 grupes, iš viso 38 organizatorius.

Susikūrė pirmosios partizanų ir pogrindininkų kovinės grupės — iš viso 1941 m. jų buvo 14, o jų gretose — 567 žmonės³⁰.

Kova prasidėjo nepaprastai sunkiomis sąlygomis. Pirmosios grupės, pasiūstos pačioje karo pradžioje, neturėjo ryšio su centru, jų aprūpinimas ginkluote neatitiko karo sąlygų. Okupantai rėmėsi vietos sąlygas pažįstančiais buržuaziniais nacionalistais. Todėl neatsitiktinai būta skaudžių praradimų, likviduotos ištisos organizacijos, kovos grupės.

1941.XI.29 buvo sušaudyti Kauno pogrindinės organizacijos dalyviai — 15 patriotų; 1942.I.27 žuvo Kauno pogrindinės organizacijos vadovas P. Malinauskas, o II.12 sušaudyti 42 jo organizacijos dalyviai; III.10 žuvo kita antifašistų grupė — iš viso 37 žmonės, tarp jų Pranas Zibertas; III.13 žuvo I. Meskupo, o IV.12 J. Daškausko (išskyrus V. Bieliauską) grupės. 1942.IV.10 Alytuje buvo sušaudyti 35 antifašistai. 1942.VI.5 Kaune buvo nužudyti Panevėžio K. Poželos organizacijos dalyviai — iš viso 48 žmonės. Čia, suprantama, pateikta ne visa kovoje žuvusiųjų statistika, bet, viena, ji akivaizdžiai byloja apie labai sudėtingas kovos sąlygas, kita, didelį respublikos žmonių pasipriešinimą, kilusį jau pirmaisiais okupacijos metais.

Pirmųjų kovos žingsnių patyrimas buvo skaudus, bet pamokomas. Kiek vėliau siunčiami žmonės buvo geriau apmokomi, apginkluojami, aprūpinami ryšių priemonėmis. 1942 m. į priešų užnugarį buvo pasiūsta 142 parengti kovai žmonės. Jie buvo aprūpinti radijo siųstuvais ryšiams su LKP(b) CK palaikyti. Gerokai sustiprėjo propagandinė veikla tarp gyventojų per radiją, atsišaukimus, spaudą. Atvykusios į okupuotą Lietuvą, grupės, nors ir patyrė nuostolių, tačiau labai pagyvino kovą su okupantais. 1942 m. pabaigoje Lietuvoje veikė 36 partizanų būriai ir atskiros grupės³¹. Labai reikšmingas kovos plėtočiai buvo TSRS gynybos komisaro J. Stalino 1942 m. rugsėjo 5 d. įsakymas „Apie partizaninio judėjimo uždavinius“. Jame buvo iškeltas uždavinys — dar labiau išplėsti ginkluotą partizaninę kovą, padaryti ją masišką.

Būdingas kovos su okupantais Didžiojo Tėvynės karo antruoju laikotarpiu Lietuvoje bruožas buvo tas, kad čia buvo sukurtas ir išplėstas partinių organų tinklas. Ėmė veikti LKP(b) 12-os apskričių komitetai, o kiek vėliau, 1944 m., jau veikė 20 partijos apskričių komitetų. 1944 m. sausio 6 d. buvo sudaryti du pogrindiniai partijos sričių komitetai: LKP(b) Šiaurės srities (sekr. M. Šumauskas) ir Pietų srities (sekr. G. Zimanas). Padi-dėjo partinių organizacijų įtaka visuomenei.

²⁹ Partijos istorijos instituto prie LKP CK Partinis archyvas, f. 1771, ap. 16, b. 65, l. 3, 4; f. 4421, ap. 3, b. 32, l. 73.

³⁰ Staras P. Min. veik., p. 53.

³¹ Ten pat, p. 72.

Svarbiausią vaidmenį, plečiant partizaninį judėjimą, atliko 1942 m. lapkričio 26 d. įkurtas Lietuvos partizaninio judėjimo štabas — LKP (b) karinis organas vadovauti užnugario kovai. Štabas, vadovaujamas A. Sniečkaus, padėjo operatyviai nukreipti ir koordinuoti partizanų veiksmus, gerokai pagerinti jų aprūpinimą ginklais ir šaudmenimis, ryšių priemonėmis, medikamentais, literatūra, rengti kadrus.

LPJS viršininko A. Sniečkaus 1943 m. vasario 9 d. įsakymu buvo sudaryta LKP (b) CK operatyvinė grupė (vadovas — M. Šumauskas, pavaduotojas — G. Zimanas). Ji laikinai įsikūrė Baltarusijos TSR teritorijoje, netoli Tarybų Lietuvos, „kad būtų galima organizuotai plėtoti partizaninį judėjimą Lietuvos TSR apskrityse, besiribojančiose su Baltarusija, ir pagerinti ryšį su partizanų būriais, veikiančiais Lietuvos gilumoje esančiose apskrityse“³². Operatyvinei grupei, kuri įsikūrė prie Naručio ežero, Kazėnų miškuose, buvo suteikti dideli įgaliojimai.

LPJS 1943 m. nustatė reguliarius radijo ryšius su okupuotos Lietuvos partizanais (su 44 iš 56 veikusių Lietuvoje būrių). Daugiau į užnagarį buvo siunčiama ginklų ir šaudmenų. Dar vienas faktas: nuo 1942 m. spalio 30 d. iki 1943 m. kovo 13 d., vienam tolimojo bombardavimo aviacijos pulkui padedant, okupuotoje Lietuvoje buvo išplatinta 1796 tūkst. egz. literatūros³³.

Viena efektyviausių ginkluotos kovos formų, labiausiai ir tiesiogiai padėjusi Raudonajai Armijai, buvo kova prieš komunikacijose. „Bėgių kare“, kuris CPJS nurodymu prasidėjo 1943 m. rugpjūčio 4 d., aktyviai dalyvavo ir Lietuvos partizanai. 1943 m. antrojoje pusėje per 6 mėn. nuo bėgių nuversti 59 ešelonai, sunaikintas 61 garvežys, 1230 vagonų³⁴. Dviem paroms nutrūko prieš „Centro“ armijų ešelonų judėjimas.

1944 m. sausio mėn. „bėgių karas“, pavadintas „Ziemos koncertu“, buvo pakartotas. Tų metų sausio—kovo mėn. Lietuvoje buvo sunaikintas 41 ešelonas, 26 garvežiai, 528 vagonai³⁵. Gerokai sumažėjo karo krovinių pristatymas frontui.

Partizaninis judėjimas 1943 m., ypač antrojoje pusėje, ir 1944 m. labai išaugo, jis reiškėsi beveik visose Lietuvos apskrityse. Aktyvi partizanų kova atitraukė daug priešo kariuomenės ir tuo būdu ji tapo strateginiu karo veiksmu. Partizanai veiksmingai padėjo Raudonajai Armijai. Šiuo požiūriu reikšmingas faktas: Tarybų Lietuvos vadavimo mūšiuose viena ar kita forma dalyvavo 70 partizanų būrių, iš jų 11 būrių (2 tūkst. kovotojų) vadavo Vilnių. Partizanai naudojosi liaudies parama. Gyventojų politinėms nuotaikoms atsiliepė hitlerinės kariuomenės nesėkmės fronte (pralaimėjimai prie Stalingrado ir Kursko), sustiprėję okupantų mėginimai mobilizuoti vyrus į kariuomenę arba darbams į Vokietiją, didėjantis ekonominis krašto plėšimas. Šie veiksniai prisidėjo prie to, kad išsiplėtė socialinė ginkluotos kovos bazė. Partizanų judėjimą ėmė vis labiau remti vidurinieji visuomenės sluoksniai.

³² Lietuvos liaudis Didžiąjame Tėvynės kare (1941—1945), p. 103.

³³ Ten pat, p. 121.

³⁴ Ten pat, p. 268.

³⁵ Ten pat.

Gilias šaknis visuomenėje turėjo Kauno „Lietuvos antifašistų sąjunga“, atlaikiusi terorą, persekiojimus. Jos gretose visą laiką buvo apie 200 žmonių. Daugiau kaip 500 žmonių buvo susitelkę Vilniaus antifašistinėse organizacijose — Lietuvos išlaisvinimo sąjungoje, Lenkų patriotų sąjungoje, taip pat Vilniaus gete. 1944 m. Lietuvoje buvo 3 tūkst. aktyvių antifašistų. Patriotai rengė diversijas ir dalyvavo žvalgyboje, skleidė politines žinias tarp gyventojų, telkė juos sabotazo aktams. Organizacijos sudarė partizaninio judėjimo rezervą.

Kokie buvo partizaninės kovos rezultatai? Istoriografija yra užfiksuusi tokius duomenis — įvairiais karo laikotarpiais okupuotoje Lietuvoje susikūrė ir veikė 94 partizanų būriai ir kovos grupės. Partizanai ir pogrindininkai nuvertė nuo bėgių 577 priešo ešelonus, sunaikino 377 garvežius, apie 3 tūkst. vagonų, susprogdino 110 tiltų, 559 km ryšių linijų, sutriuškino 18 įvairaus dydžio įgulų, nukovė per 14 tūkst. priešo kareivių, taip pat vietos talkininkų³⁶. Septynetui labiausiai pasižymėjusių aktyvios kovos dalyvių — M. Melnikaitėi, S. Apyvalai, B. Urbanavičiui, J. Vitui-Vallūnui, J. Aleksioniui, H. Borisai ir A. Čeponiui — buvo suteiktas Tarybų Sąjungos Didvyrio vardas.

Kiek galėdami kenkė fašistinei karo mašinai tarybiniai žmonės, nebuve partizanų būriuose ir nepriklausę pogrindinėms organizacijoms. Jie ne tik aktyviai padėjo partizanams ir pogrindininkams, bet įvairiais pretekštais neidavo į darbą, nemokėdavo mokesčių, sabotuodavo maisto produktų prievole (1942—1943 m. pieno prievolė įvykdyta 46%, 1943—1944.VI.1 — 24%³⁷), slėpdavo pasėlių plotus, gyvulius, vengė mobilizacijų į įvairias karines formuotes bei dvarus, vykdavo sabotazo aktus įmonėse, geležinkelėje, žudė režimo valdininkus.

Užnugaris. Užnugario darbo žmonės atidavė visas jėgas frontui ap rūpinti, pergalei pasiekti. Čia vyko didžioji kova už metalą, karo techniką, duoną. Ją sunkino ta aplinkybė, kad fašistai okupavo rajonus, kur iki karo gyveno 80 mln. žmonių, iš jų 12 mln. darbininkų ir tarnautojų. 1941 m. birželio 26 d., remdamasis VKP(b) CK Politinio biuro nutarimu, TSRS AT Prezidiumas priėmė įsaką „Dėl darbininkų ir tarnautojų darbo laiko režimo karo metu“. Buvo pailgintas darbo laikas, panaikintos eilinės atostogos, už jas išduodama pinigine kompensacija. Įvesti privalomi viršvalandžiai. Į gamybą buvo plačiai įtrauktos moterys. Darbo jėgos rezervą sudarė paaugliai, mokiniai.

Į pramonės įmonių, kolūkių, tarybinių ūkių, geležinkelio transporto kolektyvus įsijungė evakuotieji iš Lietuvos darbo žmonės. Po to, kai buvo suformuota divizija, užfrontėje pasiliko 8446 žmonės, iš jų 5748 miestuose, 2698 kaimuose³⁸. Visų tarybinių žmonių didžiuoju įstatymu tapo šūkiai: „Viskas frontui, viskas pergalei!“, „Darbe — kaip mūšyje“, „Dirbti ne tik už save, bet ir už draugą, išėjusį į frontą“.

Lietuviai darbo žmonės, ypač jaunieji patriotai, aktyviai dalyvavo socialistiniame lenktyniavime, gerokai viršydavo gamybos planus. Užfron-

³⁶ Staras P. Min. veik., p. 244.

³⁷ Bulavas J. Min. veik., p. 107.

³⁸ Varašinskis K. Min. veik., p. 49.

tėje kalė pergale 3421 jaunuolis, 798 iš jų buvo LLKJS nariai³⁹. LLKJS CK sekretorius F. Bieliauskas komjaunimo įkūrimo 25-mečio proga pažymėjo Lietuvos komjaunuolių ir jaunuolių, likusių užnugaryje, pasiaukojamą darbą. Jie „dirba įvairius darbus, bet žino, kad kiekvienas viršum normos padirbtas sviedinys, kiekvienas nuvalytas laukų grūdų pėdas padės Raudonajai Armijai pasistumti pirmyn — dar arčiau prie Lietuvos. Ir todėl jie išdirba 200—300% plano, nepaisydami sunkumų, nesiskaitydami su laiku...“⁴⁰ 200—300% tapo norma, planai buvo įvykdomi net 500—600%.

Išaugo moterų darbo aktyvumas. Pažymėtini garvežio mašinistės E. Raišytės žygdarbiai. Ji tiksliai, pagal grafiką nuvedavo traukinius su karo technika ir kuru į frontą. Net tris kartus jos traukinys buvo sudaužytas, ji pati du kartus sužeista, bet pagijusi vėl stodavo prie garvežio pulsto⁴¹. Daug moterų tapo donorėmis, gelbėjo sužeistus karius.

Lietuviai darbo žmonės įsijungė į patriotinį sąjūdį — skirti savo santaupas pergalei pasiekti.

Akivaizdi patriotiškumo išraiška — 1173 tūkst. rb, kuriuos paaukojo (iki 1943.II.15) evakuotieji ir divizijos kariai „Tarybų Lietuvos“ lėktuvų eskadrilei pastatyti⁴². 1943 m. vasario 20 d. eskadrilė, kurią sudarė 10 lėktuvų, buvo iškilmingai perduota Chimkuose, netoli Maskvos, karo lakūnams, vaduojantiems Rusijos, Baltarusijos ir Lietuvos žemes.

Savo talentą, žinias bei meistriškumą atidavė Pergalei kūrybinė inteligentija — mokslininkai, rašytojai bei dailininkai, aktoriai bei kompozitoriai — fronte ir užnugaryje padėjo patriotiškai auklėti žmones, stiprinti tautų draugystę. Jų veikalai, kupini meilės socialistinei Tėvynei ir neapykantos jos priešams, dvasiškai turtino tarybinius piliečius, diegė tikėjimą neišvengiama pergale. Intelektualų žodis skambėjo per radiją, knygose ir brošiūrose, periodinėje spaudoje. Patriotinę dainą, muziką, šokį puoselėjo meno ansambliai, karo metais surengė 448 koncertus.

Mokslininkai humanitarai (istorikai ir literatūrologai) atskleidė gilią kovos su vokiečiais grobikais tradicijas, jų priešišką lietuvių nacionalinei kultūrai, išryškino lietuvių bei rusų tautų bendradarbiavimo reikšmę istorinės raidos keliuose (P. Pakarklis „Lietuvių vokiecinimas Mažojoje Lietuvoje“. M., 1942; „Kryžiuočių valstybinė santvarka pagrobtose iš Lietuvos srityse“. M., 1944; J. Žiugžda „Lietuvių tautos kova prieš vokiškuosius grobikus riterius“. M., 1942; „Kaip vokiškieji imperialistai stengėsi pavergti Lietuvą 1917—1918 metais“. M., 1943; „Lietuvių ir rusų tautų draugystė“. M., 1943; R. Šarmaitis „Amerikos lietuviai kovoje prieš vokiškąją okupaciją“. M., 1943; K. Sideravičius „Nuo Durbės iki Žalgirio“. M., 1944; K. Korsakas „Vokiškieji grobikai — mirtinas lietuvių kultūros priešas“. Bruklinas, 1943). Istorija atsidūrė pirmosiose kovos prieš fašistinę agresiją gretose.

Vaduojant Tarybų Lietuvą, atkuriant valstybinį aparatą, liaudies ūkį tebetrunkančio karo sąlygomis, galiojo dėsnis — „Viskas frontui, viskas pergalei!“ Sparčiai buvo atkuriamos pramonės įmonės; daugelio iš jų

³⁹ Tarybų Lietuva Didžiąjame Tėvynės kare, p. 168.

⁴⁰ Tarybų Lietuva, 1943, spalio 28.

⁴¹ Tiesa, 1945, sausio 30.

⁴² Tarybų Lietuva, 1943, vasario 22.

(Vilniaus odos ir avalynės kombinato Nr. 1, „Ūdros“ kailių, „Laisvės“ siuvimo fabriky, Kauno „Maisto“ mėsos kombinato, „Neries“ metalo apdirbimo tekstilės, Panevėžio cukraus fabriko ir kitų) produkcija ėjo karo reikalams. Karo užsakymai buvo įvykdyti su kaupu. Pasiaukojamai dirbo respublikos sukarinto⁴³ geležinkelio darbininkai ir tarnautojai. 1944 m. rugpjūčio mėn. jie tapo sąjunginio socialistinio lenktyniavimo nugalėtojais ir iškovojo Valstybės gynimo komiteto pereinamąją Raudonąją vėliavą. Rėmė frontą duona Lietuvos kaimas. Sėkmingai buvo įvykdyti 1944 m. privalomieji pristatymai valstybei. Plito organizuotas javų pristatymas, kitaip tariant, raudonųjų gurguolių judėjimas.

Kitos pagalbos frontui formos — dovanų rinkimas kariams, karių šeimoms, karo ligoninėms, karių kultūrinis šefavimas (koncertai, knygų rinkimas ir pan.), donorų judėjimas bei, kaip ir evakuacijoje, asmeninių santaupų aukojimas karo reikalams. 1944 m. spalio 15 d. „Tiesoje“ pasirodė įdomus dokumentas — Kauno „Neries“ metalo apdirbimo gamyklos darbininkų susirinkimo, įvykusio spalio 13 d., kreipimasis, raginantis respublikos gyventojus rinkti lėšas tankų kolonai „Zalgiris“ ir naujai lėktuvų eskadrilei „Tarybų Lietuva“ pastatyti. Jie patys paaukojo 41 420 rb. Patriotinė iniciatyva susilaukė pritarimo: respublikoje buvo surinkta 18 mln. rb⁴⁴.

60 tūkstančių medalių „Už šaunų darbą Didžiajame Tėvynės kare 1941—1945 m.“ buvo pažymėtas Lietuvos TSR darbininkų, valstiečių, inteligentijos pasiaukojamas darbas šalies gynybinei galiai stiprinti. Herojiškas užfrontės — miesto bei kaimo darbo žmonių — darbas susiliejo su karių — eilinių ir vadų — žygdarbiais frontuose į vieną galingą srautą, atnešusį istorinę Pergalę prieš fašistinę Vokietiją.

Tarybų Lietuvos liaudies kovos Didžiojo Tarybų Sąjungos Tėvynės karo metais analizė įgalina padaryti šias pagrindines išvadas:

1. Teisingas išsivaduojamasis karo pobūdis, kai buvo ginama darbininkų ir valstiečių valdžia, nacionalinė laisvė, sukėlė ir Tarybų Lietuvos liaudį, kaip ir visos šalies tautas, į kovą prieš nacistinės Vokietijos agresiją.

Tik partizanų ir pogrindininkų gretose okupuotoje Lietuvoje kovojo 10 tūkst. žmonių — darbininkų, darbo valstiečių, liaudies inteligentijos atstovų.

2. Karas patvirtino lenininės nacionalinės politikos gyvybiškumą. Ji padėjo suteikti TSRS tautas bendrai kovai prieš vokiečių fašistų agresiją. Pergalė buvo pasiekta visų Tarybų Sąjungos tautų, pirmiausia rusų tautos, didvyriškos kovos ir pasiaukojamo darbo dėka. 1947 m. lapkričio 1 d. duomenimis, ordinais ir medaliais buvo įvertinti 193 tautybių karių, iš jų 6133 lietuvių nuopelnai (latvių — 11 133, estų — 11 489)⁴⁵. Daugiatautė yra Tarybų Sąjungos Didvyrių sudėtis. Už karo žygdarbius Tarybų Sąjungos Didvyrių vardai suteikti 15 lietuvių (13 — latvių, 9 — estų kariams)⁴⁶.

⁴³ TSRS AT Prezidiumo įsakas, paskelbęs karo padėtį geležinkelio transporte, buvo priimtas 1943 m. balandžio 15 d.

⁴⁴ Tarybų Lietuva Didžiajame Tėvynės kare, p. 230.

⁴⁵ М а т ю ш к и н Н. Советская Армия — армия дружбы народов. М., 1952, с. 39.

⁴⁶ Великая Отечественная война Советского Союза: 1941—1945. Краткая история. 2-е изд., испр., доп. М., 1970, с. 581. (Tautybė nurodyta nepriklausomai nuo gimimo ir gyvenamosios vietos.)

3. Tautų kovinė draugystė suvaidino lemiamą vaidmenį sprendžiant lietuvių tautos likimą karo metais. Savo jėgomis Lietuva negalėjo sėkmingai kariauti, juo labiau — išsivaduoti. Raudonoji Armija, visų tautų kūrinys, išgelbėjo lietuvių tautą, kaip ir kitas tautas, nuo baisaus likimo, kurį joms parengė hitlerininkai. Vykdydami savo išvadavimo misiją, Lietuvos žemėje, esamais duomenimis, žuvo apie 100 tūkst. tarybinių karių.

Tarybinių tautų draugystė, sucementuota bendroje kovoje pralietu krauju, tapo dar tvirtesnė — ji laiduoja mūsų šalies — Tarybų Sąjungos ir ją sudarančių respublikų — pažangą.

УЧАСТИЕ ЛИТОВСКОГО НАРОДА В БОРЬБЕ СОВЕТСКОГО СОЮЗА ПРОТИВ ГИТЛЕРОВСКОГО ФАШИЗМА В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ

Б. ВАЙТКЯВИЧЮС

Резюме

Справедливый характер освободительной борьбы, которую вели народы Советского Союза против немецких оккупантов, поднял на борьбу и литовский народ. Война была суровой школой проверки могущества советского государства, моральных качеств его граждан, а также сырьевых ресурсов страны. Война подтвердила великую жизненную силу национальной ленинской политики.

Боевая дружба народов СССР сыграла решающую роль в судьбе литовского народа. Полагаясь исключительно на свои силы, Литва не могла бы успешно бороться против оккупантов, отстаивать свою независимость. Советская Армия, в рядах которой боролись представители всех национальностей СССР, пришла ей на помощь, освободив литовскую землю от немецкого порабощения.

Дружба советских народов, скрепленная кровью, пролитой в общей борьбе, стала еще прочнее. Она является залогом прогресса и светлого будущего нашего государства — Страны Советов.